

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията „Трикомпонентен модел на психопатни личностни

характеристики в юношеска възраст“,

представена за защита с цел получаване на образователната и научна степен „ДОКТОР“

по научна специалност 3.2. "Психология"

Автор на дисертационния труд: Светлина Колева

Рецензент: проф. Енчо Герганов, д-р

Дисертацията на Светлина Колева е задълбочено и многоаспектно теоретично и експериментално изследване на проблемите, свързани с психопатните личностни характеристики в юношеска възраст. В теоретичен план докторантката е направила преглед и систематизация на различните концептуализации на конструкта психопатия и моделите за тяхната операционализация. Особено подробно е разгледала триархичния модел на психопатията, разработен от К. Патрик, Д. Фоулс и Р. Крюгер. Това е напълно обосновано в контекста на една от основните ѝ задачи да адаптира за българската културно-езикова общност инструмента за триархичното измерване на психопатията в юношеска възраст, създаден от авторите в теоретичните рамки на техния модел.

В структурно отношение текстът на дисертацията е организиран в увод, седем глави и заключение. В съдържателен план теоретичните модели и подходи са представени в отделна глава – първа глава „Психопатната личност – теоретични модели и подходи за анализ“, а експерименталните изследвания за адаптацията и валидизацията на въпросниците „Триархична мярка за психопатия“ и „Тъмната триада – кратка версия“ – в останалите глави.

Докторантката разглежда теоретичните постановки и концептуализации на психопатията с необходимата пълнота и съдържателност. Трябва да се изтъкне умението ѝ да систематизира проблемите и да извежда като най-съществени наистина важни характеристики на психопатията, както и основните ѝ теоретични конструкти с голяма обяснителна и прогностична сила. Наред с това тя изразява и собствените си позиции в оценките, които дава на различните теоретични концепции и модели. В теоретичната глава Колева привежда списъка от 16-те характеристики на психопатната личност според съставения от Х. Клекли „клиничен профил на психопата“ за целите на диагностиката и дава тяхната категоризация в три категории по Патрик. Тук тя обсъжда и съвременните концептуализации на психопатията, като представя най-пълните описания на психопатните личности, каквото е описанието на Хеър от 1999 г., който очертава две групи характеристики, типични за психопатите: „Емоционални и личностни особености“ и особености на поведението. Сред емоционалните и личностните особености са посочени такива характеристики, като многословие и повърхностност, егоцентризъм и претенциозност, липса на разкаяние и чувство за вина, липса на емпатия, мамене и склонност към манипулация, повърхностни емоции, а сред особеностите на поведението са дадени характеристиките импулсивност, слаб поведенчески контрол, потребност от психична възбуда, липса на отговорност и др. Докторантката е направила задълбочен семантичен анализ на тези характеристики. С достатъчна пълнота и експлицитност е описала и трикомпонентния

модел на Кук и Мичи, по който е разработен Юношески въпросник за психопатни черти, предназначен за оценка на психопатията в юношески неклинични извадки. Въпросникът е адаптиран и на български от Пламен Калчев. Все в този съдържателен план докторантката представя и други концептуализации на психопатията, като добре са очертани сходствата и различията между теоретичните конструкти, използвани от други учени. Подробно се разглеждат възгледите за първична и вторична психопатия. Техните характеристики са обобщени в табл. 1. 2 (с. 32). Светлина Колева предава и дискусиите по основния дискуссионен въпрос в научните среди дали психопатията представлява единен конструкт или могат да се обособят няколко независими променливи в нейната структура. В тази връзка тя разглежда йерархичен модел на PCL-R, разработен от Кук и Мичи, в който са обособени три първични фактора – арогантен и измамен междуличностен стил, дефицит на емоции и импулсивен и безотговорен стил на поведение, и един фактор от втори ред „психопатия“. Наред с представянето на различни теоретични модели тя описва и изследвания на психопатията с различни инструменти, като Въпросник за психопатната личност, (Psychopathic Personality Inventory, PPI, Lilienfeld & Andrews, 1996), в който се идентифицират два фактора от втори ред: „Безстрашно доминиране“ (PPI-I) и „Импулсивна антисоциалност“ (PPI-II). Напълно обосновано от гледище на собственото изследване тя разглежда с големи подробности Триархичния модел на К. Патрик, Д. Фоулс и Р. Крюгер. Въз основа на задълбочени анализи на множество модели на психопатията Светлина Колева стига до извода, че в рамките на Триархичния модел за психопатията могат да се обединят различните теоретични перспективи. Освен това този модел позволява да се разбере същността на психопатията от фенотипна, а не от етиологична гледна точка. В триархичния модел психопатията се разглежда като концепт, който включва три отделни фенотипни черти – *невъздържаност, дързост и бруталност*. Тези черти се възприемат като изграждащи блокове, даващи възможност да се правят алтернативни концептуализации на психопатията. Те не се разглеждат като елементи на единен йерархичен фактор. Същността на модела е разкрита много добре чрез таблица 1. 3 „Триархичен модел на психопатията на К. Патрик, Д. Фоулс и Р. Крюгер (Patrick et al., 2009) – фенотипни характеристики, личностни черти и поведенчески особености на конструктите Невъздържаност, Дързост и Бруталност“ (41 стр.). В таблицата релефно се открояват фенотипните характеристики, личностните черти и поведенческите особености към всеки един от трите конструкта – невъздържаност, дързост и бруталност. Освен теоретичните анализи на модела докторантката представя множество изследвания със съответния инструментариум за разкриване на факторната му структура, за валидизацията на трите му конструкта с независими инструменти и др. Като обобщение към теоретичната глава може да се каже, че тя отразява по най-добър начин проблемите, свързани с моделирането на психопатията и инструментите за измерването на различните й компоненти според разгледаните модели.

Задачата на основните експериментални изследвания е, от една страна, да се провери дали ще се разкрие теоретично заложената факторна структура на двата основни инструмента, които докторантката адаптира за български юноши, а именно Триархичната мярка за психопатия и Тъмната триада – кратка верския и, от друга страна, да се изследва надеждността и валидността им. За да изследва факторната структура и на двата въпросника тя провежда изследване в юношеска извадка, включваща около 1000 юноши на възраст 13-18 години, в което участниците е трябвало да се самооценяват както по единия, така и по другия инструмент. Получените данни са анализирани за всеки инструмент поотделно по два метода на многомерния статистически анализ – експлораторен факторен анализ (метод на главните компоненти) и конфърматорен факторен анализ по метода на

максималната вероятност. Докторантката интерпретира получените фактори в съответствие със семантиката на айтемите, които са включени в теоретично заложените дименсии. Въз основа на резултатите от двата вида факторни анализи и допълнителен корелационен анализ между трите дименсии, тя взема напълно обосновано решение, че теоретично заложената факторна структура на Триархичния модел се потвърждава и за българската юношеска извадка. Най-високи факторни тегла по фактор, идентифициран като бруталност, имат айтемите, които са включени точно в тази дименсия, а факторните им тегла по другите два фактор са много ниски. Аналогични са резултатите и за айтемите, включени в другите две дименсии – невъздържаност и дързост. Получените корелации между компонентите на Триархичния модел на психопатията са в подкрепа на заложените в теоретичния модел по-силни връзки между Бруталност и Невъздържаност, както и между Бруталност и Дързост, и по-слаба между Дързост и Невъздържаност. Светлина Колева интерпретира това като подкрепа на издигнатите хипотези.

Аналогичен анализ е направен и на данните от инструмента Тъмната триада – кратка версия. Неговите три компонента – Макиавелизъм, Нарцисизъм и Психопатия се потвърждават като резултат от получените три фактора. При сравнение с резултатите от оригиналното изследване, направено от авторите на Тъмната триада, докторантката установява големи сходства с резултатите от собственото изследване на данните от българската юношеска извадка.

Надеждността на двата инструмента, проверена чрез алфа на Кронбах за вътрешна съгласуваност на айтемите във въпросниците, е висока. За Триархичното измерване на психопатията алфа на Кронбах за съответните дименсии е, както следва: 0,81 за Дързост; 0,86 за Бруталност и 0,83 за Невъздържаност. При въпросника Тъмната триада – кратка версия коефициентите за вътрешна съгласуваност алфа на Кронбах за отделните фактори са, както следва: 0,70 за Макиавелизъм, 0,71 за Нарцисизъм и 0,73 за Психопатия. Макар и малко по-ниски от съответните коефициенти при Триархичната мярка за психопатия те напълно удовлетворяват критериите за добра надеждност. При сравнението им с коефициентите алфа в оригиналното изследване докторантката показва, че те почти съвпадат с тях. Освен вътрешната съгласуваност на инструментите докторантката е изследвала и времевата стабилност на конструктите чрез тест-ретест процедурата, при която двете изследвания (тестът и ретестът) са проведени във времеви интервал от три-пет месеца. За триархичната мярка са получени високи коефициенти на корелация между оценките по теста и ретеста, а именно: за дименсията Бруталност – 0,79; за дименсията Невъздържаност – 0,78 и за дименсията Дързост – 0,75. Светлина е направила и допълнителен анализ, като е сравнила средните оценки по въпросника за двете изследвания. Установява, че няма никаква разлика между средните за съответните дименсии теста и ретеста. За тъмната триада – кратка версия също са получени статистически значими коефициенти на корелация между оценките за двете изследвания: за Макиавелизъм – 0,56; за Нарцисизъм – 0,75 и за Психопатия – 0,65. И при тест-ретеста на този въпросник съответните средни оценки за двете изследвания са равни. Чрез този анализ се потвърждава по безспорен начин времевата стабилност на субскалите по двата инструмента.

Висока оценка заслужава професионално планираното и изпълнено изследване на връзката между двата инструмента за измерване на психопатията. Данните позволяват да се проверят теоретично изведените хипотези на докторантката чрез корелационния анализ и структурното моделиране. Макар коефициентите на корелация между всяка двойка дименсии от двата въпросника да са статистически значими, все пак се наблюдават по-високи корелации за някои от

тях. Най-силни са връзките между психопатия (Тъмната триада) и бруталност (Триархичната мярка) ($r=0,64$), от една страна, и между психопатия (Тъмната триада) и невъздържаност (Триархичната мярка) ($r=0,57$), от друга страна. Светлина Колева прави задълбочен анализ на тези връзки и решава да използва структурни модели, за да изследва посоките на влиянията на компонентите от Триархичната мярка към компонентите на Тъмната триада, от една страна, и на компонентите от Тъмната триада към компонентите на Триархичната мярка, от друга страна. Резултатите от тези анализи са интерпретирани в рамките на съдържателните теоретични постановки за измерването на конструкта психопатия, операционализиран чрез двата въпросника. Въз основа на тези анализи докторантката прави убедителен извод, че „юношеският вариант на Тъмната триада–кратка версия представлява надежден и валиден инструмент, който може да намери приложение както за изследователски, така и за практически цели.“ (с. 103).

Валидността на Триархичната мярка за психопатия и Тъмната триада – кратка версия е изследвана в серия от шест изследвания, в които на участниците в юношеската извадка са давани за самооценка двата инструмента и съответно по един допълнителен въпросник, който е адаптиран за български условия, за измерване на някои от компонентите на тези модели. Така е оценена валидността на двата инструмента чрез външен критерий. В тези изследвания са използвани следните инструменти като външни критерии:

1. *Юношески въпросник за психопатни черти* (Youth Psychopathic Trait Inventory, YPI, Andershed et al., 2002; българска адаптация Калчев, 2016);
2. *Въпросник за коравосърдечност и неемоционалност*. (ICU), с три компонента Калчев, 2017);
3. *Юношеска скала за нарцисизъм* (ЮСН, Калчев, 2014);
4. *Скала за морална неангажираност* (Bandura et al., 1996), българска адаптация (Калчев, 2010);
5. *Скала за садистични наклонности* (Varieties of Sadistic Tendencies, VAST, Paulhus & Jones, 2015), която се апробира в дисертационното изследване;
6. *Скала за екстернализирани проблеми на развитието* (СЕПР, Калчев, 2010).

Получените в шестте изследвания данни са анализирани, а резултатите са интерпретирани по единна методология. Приложен е корелационен анализ за измерване силата на връзките между субскалите на двата основни инструмента и съответния допълнителен въпросник като външен критерий. Посоките на влияния са изследвани чрез структурни модели. В един от случаите дори е приложен стъпков регресионен анализ за изследване силата на влиянието на няколко независими променливи върху една зависима променлива. Като резултат от анализите по посочената методология е получена богата съдържателна информация за валидността на българските адаптации както на Триархичната мярка за психопатията, така и на Тъмната триада – кратка версия. Светлина Колева е интерпретирала резултатите от всички тези анализи като много добър познавач на съответните теоретични конструкти, поведенческите им прояви и операционализацията им в скали и субскали. Наред с това тя прави необходимите сравнения с резултатите от оригиналните изследвания на авторите на използваните инструменти.

Много интересни са сравненията на скаловите оценки на изследваните юноши по основните скали и субскали за измерване на психопатията по факторите пол и клас, представени в глава 7 „Разлики по пол и клас“. Тези анализ са направени чрез организация на първичните експериментални данни във факторни планове, където като независими фактори са взети полът и класът, а като зависими променливи – отделните скали и субскали за психопатия. При тези факторни планове докторантката използва адекватния двуфакторен дисперсионен анализ с една зависима променлива, а няколко от анализите са направени с многомерен дисперсионен анализ с няколко зависими променливи. Като критерий за статистическата значимост на влиянията на изследваните независими фактори и техните взаимодействия върху зависимите променливи използва F -критерия на Фишер. Наред със стойностите на F -критерия и p тя дава и стойностите на η ($E\eta$), измерващи силата на ефектите, което вече е задължително изискване при оформяне на научните статии и научните текстове изобщо.

В заключение ще обобщя, че Светлина Колева е разработила дисертацията си при спазване на най-строгите изисквания на съвременната научна методология. Докторантката владее на високо професионално равнище методологическите принципи за изграждане на теоретични модели - от дефинирането на теоретичните конструкти чрез разкриване на съдържателните им компоненти в рамките на единни теории до операционализацията на водещите конструкти чрез измерването им с надеждни и валидни процедури. Тя владее както в теоретичен план, така и практически за конкретни анализи на данни мощни статистически методи, като експлораторен и конфърматорен факторен анализ, линейно структурно моделиране, многомерен регресионен анализ, едномерен е многомерен дисперсионен анализ и др. Основните научни приноси на дисертационното изследване се свеждат до адаптацията и стандартизацията на два основни инструмента за измерване на психопатия в юношеската възраст – Триархичната мярка за психопатията и Тъмната триада – кратка версия, с голяма надеждност и валидност, измерени чрез най-добрите процедури. Наред с това е стандартизирана и скала за измерване на садистични наклонности като външен критерий за изследване на валидността на двата основни инструмента.

Справката за научните и научно-приложните приноси отразяват реалните научни и научно-приложни постижения в дисертационния труд.

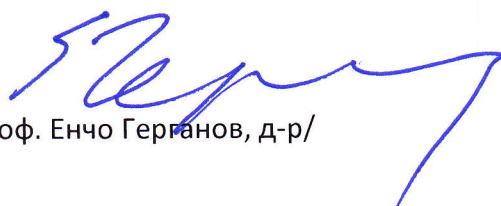
Авторефератът предава вярно и точно съдържанието на дисертацията.

По темата на дисертацията са направени шест научни публикации в реферирани списания, годишници и сборници. Това е напълно достатъчно основните резултати да станат видими за научната общност.

Въз основа на положителните си оценки за качествата на дисертационния труд, за методологическата подготовка и творческите способности на докторантката предлагам **ДА СЕ ДАДЕ** на **Светлина Колева** образователната и научна степен **ДОКТОР** по научна специалност 3.2. "Психология". Призовавам и останалите членове на научното жури да гласуват за това предложение.

София, 7 януари 2018 г.

Подпис:

/Проф. Енчо Геранов, д-р/